

Rūdolfs Rubenis, Mg.hist.

Latvijas Universitātes Muzeja krājuma glabātājs

Mārtiņš Zīle - akadēmiskā darbība Ukrainā

Ukraina vairākus gadsimtus ir bijusi lielvaru kaujaslauks - sākumā starp Polijas-Lietuvas kopvalsti un Krievijas impēriju 16.-18. gs. un visbeidzot starp Amerikas Savienotajām Valstīm (ASV) un Krievijas Federāciju 21. gs. Tomēr visa Ukrainas vēsture nav sastāvējusi tikai no ģeopolitiskajām pārbīdēm, bet arī no zinātniskajiem sasniegumiem un ieguldījumiem citu valstu attīstībā, piemēram, Latvijas. Kā zināms viens no LU rektoriem un LU Medicīnas fakultātes pirmais dekāns Mārtiņš Zīle ir veidojis savu akadēmisko karjeru mūsdienu Ukrainas valsts teritorijā, kas savulaik bija Krievijas impērijas sastāvā un kur, paralēli norisinoties Latvijas Neatkarības karam (1918-1920) un LU izveides procesam, norisinājās cīņa par Ukrainas valstiskās neatkarības izcīnīšanu (1918-1921). M. Zīle ir laikabiedrs šiem notikumiem, par ko ir tapusi šī LU Muzeja rubrika.

Intas Dobrājas uzgleznots LU rektora Mārtiņa Zīles portrets 1995. gadā. (http://foto.lu.lv/arhivs/2004/j_okt/RKT/slides/RKT06.html)

Pirmie sakari ar Ukrainu

M. Zīles pirmie sakari ar Ukrainu sākās, kad savu veselības problēmu dēļ (tuberkuloze) viņš pārcēlās strādāt no Maskavas uz Jaltu, Krimas pussalā, lai vienlaikus, uzsākot ārstēšanos, turpinātu strādāt medicīnas nozarē pie astmas patoģenēzes slimību pētniecības. 1896. gada 20. oktobrī M. Zīle ar savu ģimeni pārcēlās strādāt uz Sevastopoles cietoksni, kur līdz 1897. gada 22. jūlijam strādāja par cietoksnī dislocētā kājnieku bataljona¹ jaunāko ārstu.² Sevastopole ar savu militarizēto vidi M. Zīlem nešķita akadēmiski saistoša kā Odesa ar savu kosmopolītisko vidi, uz kuru pārcēlās 1897. gada 22. jūlijā un pavadīja tur līdz 1922. gada 21. februārim,³ kad sāka atgriezties dzimtenē.⁴

Nonākšana Odesā

Odesā pavērās daudz plašākas iespējas akadēmiskajai karjerai, jo šī pilsēta nebija militarizēta un provinciāla kā Sevastopole. Toties šeit bija izveidojusies vācu kopiena, kas nostiprināja vācu kultūras vidi. Pats M. Zīle bija precējies ar vācbaltieti

¹ LVVA. 7427. f. (Latvijas Universitāte), 13. apr., 2010. l (Profesors Mārtiņš Zīle), 150. lpp.

² LVVA. 1303. f. (Valsts Prezidenta sekretariāts), 2. apr., 24. l (Izglītības resora, un citu kultūras darbinieku apbalvošana 1925. gads), 448.-449. lpp.

³ LVVA. 7427. f., 181. lpp.

⁴ Baltiņš, Māris. Profesors Mārtiņš Zīle (1863-1945): mūža ritums un zinātniskās idejas. No: Gavare, Daina., Putniņa, Aija (sast.). *Profesors Dr. Med. Mārtiņš Zīle: Dzīve un darbs*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 2014, 36. lpp.

Margotu (Marrietu) Zīli (dzimusi Lisa) no Vīlandes, Vidzemes guberņā, mūsdienu Igaunijas teritorijā, kas ļāva Odesā ātri **iekļauties vācu kultūrvidē**, nedaudz attālinoties no latviešu kultūrvides.⁵

Vācietības klātbūtne Odesā ir saistīta ar Krievijas imperatores Katrīnas II laikā veiktajiem mūsdienu Ukrainas teritorijas, tajā skaitā Krimas pussalas iekarošanu, krievu-turku (1768-1774) karā ar Osmāņu impēriju, iegūstot izeju uz Melno jūru. Pēc tam sekoja plaša vācu kolonistu imigrācija no mūsdienu Vācijas dienvidiem, kas izveidoja t.s. Melnās jūras vāciešu (*Schwarzmeerdeutschen*) kopienu. Šī vācu kopiena apdzīvoja mūsdienu Ukrainas dienvidu teritoriju gar Melnās jūras ziemeļu krastu, kas bija pašas imperatores apzināta politika palielināt Rietumeiropas ietekmi Krievijas impērijas teritorijā.⁶ Melnās jūras vācu kultūrvides klātbūtne Ukrainas dienvidu teritorijā kļuva ievērojamāka, kad 1861. gada 19. februārī Krievijas imperators Aleksandrs II, Katrīnas II troņmantinieks, atcēla dzimtbūšanu. Mazinājās sociālais saspīlējums starp vācu zemniekiem (kolonistiem) un krievu zemniekiem (dzimtcilvēkiem), jo krievu zemnieki ieguva tiesības pārcelties dzīvot uz pilsētu, bet vācu zemnieki varēja palikt provincē, stiprinot vācietību.⁷

Akadēmiskais darbs Ukrainā

1900. gada 17. jūnijā M. Zīle tika pielaists izpildīt Odesas Pāvila reālskolas ārsta pienākumus, un tā paša gada 4. decembrī tika apstiprināts ārsta amatā⁸. Skolas ārsta darbā bija līdz 1906. gada 31. decembrim, kad to nomainīja pret pasniedzēja darbu Odesas Universitātē.⁹ Būtiski pieminēt, ka 1900. gada 25. janvārī Odesā Mārtiņš un Margota Zīles kļuva par vecākiem, jo piedzima dēls Romāns Ēriks Zīle. Odesas Universitātē darba gaitas sākās 1902. gadā, kad M. Zīle kā laborants veica eksperimentālos pētījumus fizioloģijā Latgalē dzimušā poļu izcelsmes fiziologa prof. Bronislava Verigo (1860-1925) vadībā. Šai laikā viņš turpināja paplašināt savas pētnieciskās intereses, pētot klejotājnerva nozīmi eksperimentālas akūtas plašu uzpūšanās patoģenēzē.¹⁰

1905. gada 19. decembris kļuva par jaunā latviešu mediķa akadēmiskās karjeras svarīgu sasniegumu, jo tika ievēlēts par Odesas Universitātes Medicīnas fakultātes Patoloģijas un terapijas katedras **privātdocentu**.¹¹ 1918. gada 11. jūnijā M. Zīle kļuva par speciālās patoloģijas un terapijas katedras **docentu**¹², kurš lasīja lekciju kursus vispārējā terapijā ukraiņu, krievu, ebreju un vācu studentiem. No 1920. gada 1. janvāra līdz 1922. gada 1. februārim M. Zīli ievēlēja par Odesas Universitātes II diagnostikas katedras **profesoru**.¹³ Trīs gadus jeb 1915./1916., 1916./1917. un

⁵ Baltiņš, Māris, 41. lpp.

⁶ Traub, Rainer. Zackig gegen die Lethargie: Russische Zaren holten Deutsche als tüchtige Vorbilder ins Land. Im: Grossbongardt, Annette., Klussmann, Uwe., Potzl, Norbert F. (Hg.). *Die Deutschen im Osten Europas: Eroberer, Siedler, Vertriebene*. München: Bassermann Verlag, 2020, Seite 113

⁷ Traub, Rainer, Seite 114

⁸ LVVA. 7427. f., 181. lpp.

⁹ LVVA. 1303. f., 448.-449. lpp.

¹⁰ Baltiņš, Māris, 37. lpp.

¹¹ LVVA. 7427. f., 181. lpp.

¹² Turpat, 181. lpp.

¹³ Baltiņš, Māris, 37. lpp.

1917./1918. akadēmiskajos gados lasījis lekcijas Odesas augstāko sieviešu medicīniskos kursus kā **farmakoloģijas katedras docents**.¹⁴

Dzīvojot un strādājot Odesā, M. Zīle publicējies par astmas, plaušu fizioloģijas, funkcionālās diagnostikas un sirds slimību jautājumiem. Turklāt vairāki raksti, kas sākotnēji publicēti krievu zinātniskajos izdevumos, pēc tam pārstrādātā veidā tika iespiesti arī vācu valodā. Šai laikā publicētas arī divas nelielas monogrāfijas par tēmām *Stenokardijas funkcionālo diagnostiku* (1903) un *Veselības kopšanu un nostiprināšanu* (1918).¹⁵

Laikabiedrs Ukrainas vēstures krustcelēs un atgriešanās dzimtenē

Atrodoties Odesā, M. Zīle pieredzēja sarežģīto un haotisko “juku laiku”, kas skāra Ukrainas teritoriju. Šeit sadūrās krievu un ukraiņu boļševiku, krievu pretboļševistisko spēku, Vācijas, Rumānijas, Lielbritānijas, Francijas, Polijas un, pašsaprotami, Ukrainas neatkarības spēku, kā arī ukraiņu anarhistu intereses.¹⁶ Ukraiņi, paralēli karojot ar boļševikiem, karoja vēl ar poļiem par Ļvivu, līdz sabiedrojās ar poļiem, lai padzītu boļševikus no Kijivas. Pār visam notika sadursmes arī ar krievu pretboļševistiskajiem spēkiem, kas centās sakaut boļševikus. Vienkāršiem vārdiem runājot, visi karoja ar visiem.¹⁷ **Pašā Ukrainas teritorijā pastāvēja trīs valstiskie veidojumi - Rietumukrainas Tautas Republika ar galvaspilsētu Ļvivu, Ukrainas Tautas Republika ar galvaspilsētu Kijivu un Padomju Ukrainas Republika ar galvaspilsētu Harkivu.** Pati Kijiva no vienas varas gāja otras varas rokās vairākas reizes.¹⁸

Izceļoties padomju-poļu karam (1919-1921), Ukrainas Tautas Republikas prezidents Simeons Peļtura sabiedrojās ar Polijas valsts vadītāju Juzefu Pilsudski, lai atgūtu Kijivu no boļševikiem, taču bija spiesti atkāpties uz rietumiem, atstājot gandrīz visu Ukrainas teritoriju boļševiku rokās. Boļševiku ekspansija atdūrās pret Varšavu 1920. gada 15. augustā, kad poļiem un ukraiņiem izdevās pretuzbrukumā padzīt Krievijas pilsoņu kara (1918-1920) tīfa un bada izsmelto Sarkano armiju no Polijas teritorijas.¹⁹ Taču pati Polijas armija arī bija izsmelta, ka tā tālāk par Ļvivu negāja. 1921. gada 18. martā neatkarību izcīnījušajā Latvijas valsts galvaspilsētā Rīgā tika parakstīts t.s. Rīgas Miera līgums starp Poliju vienā pusē un Padomju Krieviju un Padomju Ukrainu otrā pusē, kas pielika punktu padomju-poļu karam un visam pēc Pirmā pasaules kara haosam. Tomēr šis līgums **nozīmēja Ukrainas valsts sadalīšanu** starp Poliju rietumos un PSRS austrumos, kas atņēma ukraiņiem tiesības un iespējas izcīnīt savu valstisko neatkarību.²⁰

Nemot vērā haosā laikā traucētos vēstuļu un telefona sakarus, M. Zīle uzzināja par neatkarīgās Latvijas valsts faktu tikai **1921. gada 14. septembrī**, kad Latvijas Augstskolas Organizācijas

¹⁴ LVVA. 7427. f., 181. lpp.

¹⁵ Baltiņš, Māris, 39. lpp.

¹⁶ Jēkabsons, Ēriks. Ģenerālis Pēteris Radziņš. No: Jansone, Eva (atb. red.). *Latvijas armijas komandieri*. Rīga: Apgāds “Jumava”. 2018, 102. lpp.

¹⁷ Klišāns, Valdis. *Ievads Ukrainas vēsturē*. Rīga: Apgāds "Zvaigzne ABC". 2022, 100. lpp.

¹⁸ Deiviss, Normans. *Eiropas vēsture*. Rīga: Apgāds "Jumava". 2009, 943. lpp.

¹⁹ Templin, Wolfgang. *Der Kampf um Polen: Die abenteuerliche Geschichte der Zweiten Polnischen Republik (1918-1939)*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh. 2018, Seite 105-106

²⁰ Lehnstaedt, Stephan. *Der Vergessene Sieg: Der Polnisch-Sowjetische Krieg (1919-1921) und die Entstehung des modernen Osteuropa*. München: Verlag C.H. Beck oHG. 2020, Seite 157-158

LU rektora Mārtiņa Zīles piemiņas plāksne uz ēkas Elizabetes ielā 63, Rīgā, kur dzīvojis M. Zīle. (Foto: Rūdolfs Rubenis)

padome lēma par M. Zīles uzaicināšanu iegūt profesora štata vietu Medicīnas fakultātē.²¹ Latvijas Augstskola ar Latvijas bēgļu reevakuācijas komisijas priekšsēdētāju Ēvalda Šķipsnas starpniecību mēģināja sazināties telegrammas ceļā ar Ukrainas teritorijā esošajiem latviešu mācībspēkiem, profesoriem Jāni Rubertu no Kijivas un M. Zīle no Odesas. Tikai 1922. gada 31. janvārī Latvijas Augstskolas Medicīnas fakultātē pienāca konkrētāka ziņa, ka M. Zīle atgriezīsies Latvijā tā **paša gada 21. februārī**. Mājupceļš gan ietilpa līdz 1922. gada 11. aprīlim,²² lai gan kopš 1922. gada 1. aprīļa Latvijas Augstskolas Organizācijas Padome M. Zīli bija apstiprinājusi Medicīnas fakultātes profesora amatā.²³ Uzsākot darbu Latvijas Augstskolā, M. Zīle ar 11. aprīli tika ievēlēts par Medicīnas fakultātes Terapijas klīnikas direktoru, ņemot vērā viņa lielo akadēmisko pieredzi Odesas universitātē plašu slimību pētniecībā.²⁴ Viņa akadēmiskos sasniegumus Ukrainā apliecināja LU oftamoloģijas katedras asistents Rīgas pilsētas I slimnīcā Kārlis Balodis, kurš studēja Odesas Universitātē oftamoloģiju, kamēr M.

Zīle tur bija mācībspēks. Arī Artūrs Kangers, kurš bija Odesas Universitātes Augstāko sieviešu medicīnisko kursu profesors, Odesas Pielietotās ķīmijas un radioloģijas institūta pētnieks un Rīgas Zinātniskās tiesekspertīzes institūta pie Tiesas Palātas prokurora direktors, apliecināja M. Zīles akadēmiskos **sasniegumus Ukrainā**, dodot pamatojumu kā noderīgam Latvijas Augstskolas mācībspēkam.²⁵

Pārvaldījis latviešu, vācu un krievu valodas, kas noderēja Latvijas Augstskolā (pēc 1923. gada 28. marta Latvijas Universitātē, LU) lekciju lasīšanā. Neskatoties uz augstākās izglītības latviskošanu, LU Padome atļāva lasīt lekcijas latviešu, krievu vai vācu valodās atkarībā no auditorijas studentu etniskā sastāva.²⁶ Strādājot LU, M. Zīle iesaistījās arī Tērbatā dibinātājā latviešu studentu

²¹ Vīksna, Arnis. Atskats. No: Vikmanis, Uldis (atb. red.). *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte (1998-2008)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 2008, 13.-14. lpp.

²² Baltiņš, Māris, 41. lpp.

²³ LVVA. 1303. f., 448.-449. lpp.

²⁴ *Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats (1919-1924)*. Rīga: Latvijas Universitātes izdevums. 1925, 197. lpp.

²⁵ LVVA. 7427. f., 9.-10. lpp.

²⁶ Rubenis, Rūdolfs. Possibilities to obtain higher education in Germany for Latvian Baltic German students (1920–1934). Daniela, L (ed.). *Human, Technologies and quality of education*. Riga: University of Latvia Academical press. 2021, page 1141

korporācijā *Lettonia*, kurā iestājās 1884. gada 28. oktobrī, kamēr vēl bija Tērbatas Universitātes medicīnas students.²⁷

Avotu un literatūras saraksts:

Avoti:

1. *Album Lettonorum. 1870–1882–1930*. R. 1930, 169 lpp;
2. *Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats (1919-1924)*. Rīga: Latvijas Universitātes izdevums. 1925, 381 lpp;
3. LVVA. 7427. f. (Latvijas Universitāte), 13. apr., 2010. l (Profesors Mārtiņš Zīle);
4. LVVA. 1303. f. (Valsts Prezidenta sekretariāts), 2. apr., 24. l (Izglītības resora, un citu kultūras darbinieku apbalvošana 1925. gads).

Literatūra:

1. Baltiņš, Māris. Profesors Mārtiņš Zīle (1863-1945): mūža ritums un zinātniskās idejas. No: Gavare, Daina., Putniņa, Aija (sast.). *Profesors Dr. Med. Mārtiņš Zīle: Dzīve un darbs*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 2014, 33.-101. lpp.;
2. Deiviss, Normans. *Eiropas vēsture*. Rīga: Apgāds "Jumava". 2009, 1380 lpp;
3. Jēkabsons, Ēriks. Ģenerālis Pēteris Radziņš. No: Jansone, Eva (atb. red.). *Latvijas armijas komandieri*. Rīga: Apgāds "Jumava". 2018, 72.-85. lpp.;
4. Klišāns, Valdis. *Ievads Ukrainas vēsturē*. Rīga: Apgāds "Zvaigzne ABC". 2022, 128 lpp;
5. Lehnstaedt, Stephan. *Der Vergessene Sieg: Der Polnisch-Sowjetische Krieg (1919-1921) un die Entstehung des modernen Osteuropa*. Munchen: Verlag C.H. Beck oHG. 2020, 221 Seiten;
6. Rubenis, Rūdolfs. Possibilities to obtain higher education in Germany for Latvian Baltic German students (1920–1934). Daniela, L (ed.). *Human, Technologies and quality of education*. Riga: University of Latvia Academical press. 2021, pages 1137-1148;
7. Templin, Wolfgang. *Der Kampf um Polen: Die abenteuerliche Geschichte der Zweiten Polnischen Republik (1918-1939)*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh. 2018, 254 Seiten;
8. Traub, Rainer. Zackig gegen die Lethargie: Russische Zaren holten Deutsche als tüchtige Vorbilder ins Land. Im: Grossbongardt, Annette., Klussmann, Uwe., Potzl, Norbert F. (Hg.). *Die Deutschen im Osten Europas: Eroberer, Siedler, Vertriebene*. Munchen: Bassermann Verlag. 2020, 304 Seiten;
9. Vīksna, Arnis. Atskats. No: Vikmanis, Uldis (atb. red.). *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte (1998-2008)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 2008, 199 lpp.

²⁷ *Album Lettonorum. 1870–1882–1930*. R., 1930. 37. lpp.